Egy rejtett világ fölfedezése – bevezetés a társasnyelvészetbe

Szép kiállású keménykötéses könyvet tart kezében az olvasó, a címlapon világítótoronnyal. Erről a szociolingvisztikában jártas olvasónak eszébe juthat William Labov Martha's Vineyard szigetén (Massachusetts, USA) végzett vizsgálata (a könyvben: 232–234. o.), a 'lighthouse' szó ugyanis tartalmazza azokat a kettőshangzókat, amelyeket a szigetiek zártabban ejtettek, mint az oda látogató turisták. Másoknak a világítótorony arra utalhat, hogy ez a könyv – mint egy világítótorony – iránymutatás a határtalan nyelv megismeréséhez.

A *Határtalan nyelv* című könyv a társasnyelvészet (ezt használja a szerző, Sándor Klára magyarul a szociolingvisztika helyett) szemléletét mutatja be, de nem kézikönyvként vagy tankönyvként: az a célja, hogy kedvet csináljon a szakirodalom olvasásához. A könyv 15 fejezetből áll, igazodva a felsőoktatásban alkalmazott szemeszterek hosszához, hogy az egyetemi oktatásban is hasznosítható legyen, bár a munka – mint a szerző megjegyzi – nem jegyzetelhető tankönyv.

A cím értelmezését a második fejezetben olvashatjuk. Határtalan a nyelv, mert nem húzhatók éles határok nyelvek és nyelvváltozatok közé. E fejezetben nyelvek, nyelvjárások, nyelvváltozatok elhatárolásának lehetetlenségéről olvashatunk, de a későbbiekben számos más témában is újra felbukkan az, hogy a hagyományos nyelvi kategóriákat nem éles határok választják el egymástól. A cím egy másik lehetséges értelmezése, hogy a nyelvészetben határtalan vizsgálati lehetőség van, hiszen minden fejezetben újabb és újabb kutatási területekkel találkozik az olvasó.

Sándor Klára azért használja a 'társasnyelvészet' megnevezést a 'szociolingvisztika' helyett, mert a szociolingvisztika terminus magyarul egészen mást jelent, például kutatási területet, hagyományos nyelvjárástant, társadalmi nyelvészetet. A társasnyelvészet azért jó elnevezés, mert képviselői a nyelvet annak társas beágyazottságában vizsgálják, és úgy vélik, hogy a társas jelentés a nyelvi leírásból nem nélkülözhető. „Társas jelentése minden nyelvi egységnek van: minden választásunk hordoz információt arról, hogy aki beszél, az kicsoda, honnan jön, kivel azonosul, hogyan viszonyul azokhoz, akikkel beszél. Nem tudunk úgy megszólalni, hogy a társas jelentés ne legyen ott a beszédünkben, így aztán a nyelv működésének, nyelvtanának, történetének leírásában is meg kell jelennie, nem csak akkor, mikor a nyelvhasználat és a társadalmi rétegződés kapcsolatát vizsgáljuk." (21. o.)

A könyv egészén végighúzódik az a felfogás, hogy a nyelv talán legfontosabb funkciója a társas jelentések kifejezése. Ebből következően a nyelv és identitás összefüggése folyton visszaköszön, több helyen expliciten is, a nyelvjárásokról szóló részben éppúgy, mint a nyelvi kölcsönzés vagy a csángók nyelvcseréje kapcsán. A 10. fejezet pedig egészében erről szól. A beszélő identitásának kifejezése azért lehetséges a nyelvhasználaton keresztül, mert a nyelv lényegi tulajdonsága a heterogenitás. Nincs olyan nyelvváltozat, amelyben ne lenne változatosság, azaz mindig minden nyelvváltozatban van olyan funkció, amelyet többféleképpen is ki lehet fejezni, a változatok közötti választás pedig egyúttal elköteleződést

is jelez. Az evolúciós magyarázat szerint mivel a nyelv heterogén, így alkalmas arra, hogy a társas szerepeket kifejezze.

Ezzel a könyv másik fő gondolatához, az evolúciós szemlélethez jutottunk el. A szerző rámutat arra, hogy már a társasnyelvészet indulásakor Uriel Weinreich evolúciós nyelvelméletet akart létrehozni, de „a társasnyelvészet főáramában tulajdonképpen ritkán jelenik meg nyílt megfogalmazásban az evolúcióelmélettel való kapcsolat" (240. o.). Pedig ez nemcsak a nyelvi változatosság és identitás összefüggésében fontos, hanem a heterogenitáshoz kapcsolódóan a nyelvi változások elmélete számára is. A „Miért változik a nyelv?" kérdésre az evolúcióelmélet figyelmen kívül hagyásával nem lehet jó választ adni.

A könyvben egy másik téma is végighúzódik: a nyelvi diszkrimináció. Már az első fejezetben (*Kuruzslók, sámánok, nyelvészkedők – és nyelvészek*) fölteszi a kérdést Sándor Klára: Mi a bajuk a nyelvészeknek a nyelvművéléssel? Miért baj az, ha mások nyelvhasználatát bíráljuk és meg akarjuk változtatni? Ez a szándék több szempontból is problematikus. A nyelvművelő tanácsok megfogalmazásából úgy tűnik, szerzőik nem ismerik a nyelv legalapvetőbb tulajdonságait, például azt, hogy a nyelv lényegi tulajdonsága a változatosság. Emellett azért, ami a fentebb írtakból következik, hogy ha a másik nyelvhasználatát bíráljuk, azzal egyúttal a másik identitását bíráljuk.

A szerző kiemeli azt is, hogy a nyelvész is adhat tanácsot, különösen ha azzal hozzájárul a társadalmi konfliktusok csökkentéséhez. A tanácsok azonban soha nem a nyelv tökéletesítésére irányulnak, hanem az emberek érdekében születnek, és céljuk a társadalmi feszültségek csökkentése. A nyelvművelő tanácsok viszont nyelvi bizonytalansághoz, a másik ember megbélyegzéséhez vezetnek. A nyelvhelyességet, a nyelvi tévhiteket és mítoszokat azonban érdemes vizsgálni, mert befolyásolják a nyelvi változást, de főképpen azért, mert a hatalom egyenlőtlen elosztásának láthatatlan eszközei. Nem véletlen, hogy éppen a szociolingvisták foglalkoznak ezekkel annyit, mert látják a nyelvi diszkrimináció káros hatásait.

Az utolsó fejezet (*Intézményes nyelvirtás*) visszatér ehhez a témához. Részletesen tárgyalja a legfontosabb nyelvhelyességi hibákat (pl. suksükölés, szukszükölés, nákolás), és rámutat a mellettük fölsorakoztatott érvek tarthatatlanságára. A sokat emlegetett öltözködési hasonlatra is válaszol (ti. azt is meg tudjuk tanulni, hogy színházba másképpen kell öltözködni, mint esti tévézéshez, és fekete öltönyhöz nem húzunk fehér zoknit). A megelőző fejezetekből (pl. 9. fejezet) már megtudhatja az olvasó, hogy az alapnyelvváltozatunk (édesanya-nyelvünk) mélyen az agyunkba van beágyazva, és nagy erőfeszítés kell ahhoz, hogy valaki egy másik, nem megszokott nyelvváltozatot beszéljen. Másrészt „a fehér zokni nem szimbolizálja anyánkat. […] minthogy a nyelv identitást jelöl, a saját nyelvváltozat értelemszerűen a saját csoporthoz tartozást, a nyelv elhagyása szimbolikusan a saját csoport elhagyását jelenti. […] ha a tanár megbélyegzi a gyerek otthonról hozott nyelvi formáit, akkor azzal azt is kifejezi, hogy baj van azokkal, akiktől a gyerek beszélni tanult, akiktől otthon, délután, este újra csak azokat a formákat hallja majd, amelyeket a tanára délelőtt, az iskolában műveletlennek, csúnyának, rossznak, helytelennek, magyartalannak titulált." (400–401. o.). Különösen megrázóak azok a beszámolók (a könyv csak néhányat idéz a számtalan hasonlóból), amelyeket a szerző tanítványai gyűjtöttek különféle iskolákban tanárok nyelvhelyességi javításaiból. A szerző végül azt elemzi, hogyan épült be mélyen a magyar kultúrába a nyelvi megbélyegzés, és miért olyan nehéz megszabadulni a nyelvi előítéletektől. Itt ismét az evolúciós magyarázat kerül elő. Ha a nyelvhasználat az identitások, a csoporthoz tartozás kifejezője, akkor a saját nyelvváltozatok összekötnek a csoporttagokkal, és elválasztanak más csoportoktól, más nyelvváltozatot választani tehát egyet jelent a csoporttól való eltávolodással, elhatárolódással.

Nem kellene azonban az eltérő nyelvhasználatnak megbélyegzéshez, kirekesztéshez vezetnie. A könyv záró alfejezetében (*És mégis van remény…*, 430–432. o.) arról olvashatunk, hogy van esély arra, hogy az erőteljes előíró szemlélet megváltozzon. Ha az embereknek a nyelvről való tudása a relativista nézőpont felé változna, vagyis az a felfogás, hogy a nyelv a mi csoportunk nyelve, nem oda vezetne, hogy akkor tehát tanulja meg mindenki a mi nyelvünket, hanem eljutnának oda, hogy mások is ugyanígy gondolkodnak a saját nyelvváltozatukról, és ezért ezt a felfogást tiszteletben kellene tartani, akkor a nyelvi környezet, a gondolkodás nem lenne diszkriminatív. Az új kommunikációs formák is hozzájárulhatnak az elsődleges közösségek újraalakulásához, az újfajta hálózottság több személyes tartalom közlését eredményezi, ehhez pedig saját közösségünk nyelvváltozata a megfelelőbb, és ez a nemsztenderd változatok terjedéséhez vezethet.

Mindezek mellett ebben a könyvben olvashatunk mindarról, amiről egy szociolingvisztikai bevezető könyvben: így például Labov vizsgálatairól (*Start a negyedikről*), a stílusváltozatok sokféleségéről (*A stílus maga az ember*), diglossziáról (*Kettő az egyben*), a felsőőri magyarok és a csángók nyelvcseréjéről (*Nyelvészeti hungarikumok nyugatról és keletről*), pidzsin és kreol nyelvekről (*Egzotikum rulez*), nyelvi relativizmusról (*Tüzek és vizek*), nyelvtervezésről (*Nyelvmérnökösködés, nyelvjogászkodás*).

A könyv könnyen olvasható, stílusa szórakoztató. Nem csak azért, mert idéz Karinthy Frigyes humoreszkjéből, és felbukkan Gorcsev Iván vagy Rémusz bácsi. A személyes történetek, például könyvvásárlás repülőtéren, egy isztambuli kollégium és a nyelvi kölcsönzés, a horvát apartmantulajdonos és a lingua franca és több hasonló, arra is rávilágítanak, hogy csak figyelmesnek kell lennünk, és számtalan érdekes nyelvi jelenséggel találkozhatunk a mindennapokban is. A palóc nyelvjárás, Salgótarján emlegetése vagy a szegedi-hódmezővásárhelyi ö-zés szintén a szerző élményeire építenek.

A függelékben találunk egy fogalomtárat, ami a könyvben előforduló – a szövegben félkövérrel kiemelt – fogalmakat rendszerezi, illetőleg ha a szövegben nem volt részletesen kifejtve, itt bővebb magyarázat olvasható. Végül egy *Ki kicsoda? Mi micsoda?* című minilexikont találunk nevek, fogalmak magyarázatával, amelyekről úgy vélte a szerző, hogy nem mindenki ismeri. Megtaláljuk itt Gombocz Zoltán és Göncz Árpád között Gorcsev Ivánt (Rejtő Jenő *A tizennégy karátos autó*jából), a kommunista szombat meghatározását és minden fontosabb nyelvészt is. A könyvet 18 oldalas irodalomjegyzék zárja.

Sándor Klára azt írja a bevezetőben, hogy 1991-ben Kontra Miklóstól tudta meg, mi is valójában a szociolingvisztika, mert amit korábban az egyetemen ilyen névvel tanult, az leginkább hagyományos nyelvjáráskutatás volt. Nagyjából tíz évvel később számomra Sándor Klára nyitotta meg az utat a szociolingvisztika, a társasnyelvészet felé, látott el tanácsokkal és szakirodalommal, és mutatta meg, hogy a nyelvet másképpen is lehet szemlélni, mint ahogyan azt korábban tanultuk.

Sándor Klára (2014): *Határtalan nyelv.* SZAK Kiadó, Bicske.

Sinkovics Balázs

Szegedi Tudományegyetem
PhD, egyetemi adjunktus